

Tudásmonopólium és baloldali idealizmus

Előszó Barbara és John Ehrenreich *Az újbaloldal. Esettanulmány a professzionális-menedzseri osztály radikalizmusáról* című tanulmányához

Az *újbaloldal* tanulmány eredetileg 1977-ben jelent meg a *Radical America* című folyóiratban, az ugyanabban az évben ugyanott publikált *A professzionális-menedzseri osztály* folytatásaként. Röviden összefoglalva, Ehrenreichék folytatásos cikke a következőket mondja a professzionális-menedzseri pozíciók és az újbaloldal összefüggéséről. A második világháború utáni monopolkapitalista fejlődés az USA-ban egyszerre fokozta le a szakértelmet a munkaerő oldalán, penetrálta a mindennapi életet és kultúrát a tömegfogyasztás rendszereivel, illetve termelt ki egy új szakértői réteget, ami a nagy, vertikálisan integrált termelési rendszerek szakértői és menedzsmentfunkcióit, valamint az ezeket kiegészítő állami bürokratikus és kulturális funkciókat látta el. A fehérgalléros munkák elszaporodását a rendszer ideológiája úgy ábrázolta mint bizonyítékot arra, hogy a felfelé irányuló mobilitás esélye mindenki számára nyitott. A valóságban azonban a professzionális-menedzseri osztály növekedése nem az osztálykülönbségek feloldódásának volt az eredménye, hanem azok további polarizációjáé. A második világháború utáni új fehérgalléros középosztály jelenségét tárgyaló baloldali vitákban Ehrenreichék azt képviselték, hogy a professzionális-menedzseri osztály nem egyszerűen egy ellentmondásos vagy végső soron a munkásság egy szegmensének tekinthető pozíció, hanem a teljes rendszerfolyamat olyan új eleme, ami saját tulajdonságokkal bír. Ezekben a pozíciókban, mondták, egyfelől a szakértőiség szabad alkalmazásának érdeke ütközik a tőke érdekével, másfelől azonban a társadalom önszerveződési és tudáskapacitásainak monopolizációján alapuló szakértők érdeke szemben áll a munkásság érdekével is.

Az újbaloldal a 60-as évektől a professzionális-menedzseri osztály bázisán kialakuló USA-beli baloldali politika dinamikáit vizsgálja tüzetesebben. Ez a politika az autonómia és közszolgáltatóság szakértői pozíciókban kitermelődő morálját szegezte szembe a piaci és állami pozíciók kötöttségeivel, ugyanakkor megőrizte ugyanezen szakértői pozíciók felsőbbrendűségét és irányítás iránti igényét a munkássággal szemben. A 70-es évek elejére azonban ez a fajta magabiztosság elpárolgott. Ehrenreichék ezt három tényezővel magyarázzák: a vietnámi háború okozta kiábrándulással az állami (és ezzel együtt: egyetemi) struktúrákból, az elitegyetemek és a munkásság felfele mobil tagjait tömörítő vidéki egyetemek mozgalmi közti feszültséggel és a fekete munkásmozgalom megjelenésével, ami kivette a fehér szakértő mozgalmárok kezéből az elnyomottak képviselőtének feladatát.

Az újbaloldal ennek a folyamatnak a 70-es évekbeli irányait írja le: egyrészt a hagyományos, intézményes funkcióját megtagadó „radikális szakértőiség” vonalát, másrészt a saját középosztálybeli háttér megtagadását és a munkássággal való azonosulást szolgáló radikális politikai irányokat. Ehrenreichék – Lenin *Mi a teendő?*-beli álláspontját idézve – amellet érvelnek, hogy a munkásság gazdasági harcának és a szocialista gondolkodás értelmiségiek által közvetített hagyományának egymásra kell találniuk. Ehhez az együttműködéshez, írják, a szakértői baloldalnak meg kell szabadulnia a munkásság iránt érzett felsőbbrendűség érzésétől, beleértve ennek negatív változatát, az öngyűlöletet. Míg a felsőbbrendűség és öngyűlölet egyaránt eltagadja a szakértők és munkások közti pozícióbeli különbséget, a baloldali szövetségeken belül ezt a különbséget éppen a szövetség explicit elemeként érdemes kezelni, hiszen a materiális és tudati munka szétválasztása az, ami köztük ellentétet szül, és aminek újraegyesítésére az antikapitalista harcban szükség lenne.

Mind az Ehrenreichék által bevezetett professzionális-menedzseri osztály fogalma, mind az a fajta baloldali szociológiai önvizsgálat, amit *Az újbaloldal* című cikk kezdeményez, ma újra felszínre került a kortárs baloldali vitákban (például Winant 2019; Sattler 2020; Liu 2021). Ehrenreichék analízise és ebből következő megoldási javaslatok fontos momentum a második világháború utáni középosztály természetéről és politikai potenciáljáról szóló vitákban, de nem az első és nem is az utolsó szó; állításaik értelmezéséhez és a mai helyzetre vonatkozó relevanciájuk felméréséhez érdemes a vita tágabb kontextusát figyelembe venni. A középosztály struktúrális pozíciójának értelmezésével kapcsolatban Éber Márk (2020a)

A *professzionális-menedzseri osztály* fordításához írott előszóban jelezte e kontextus néhány fontos elemét, beleértve a kelet-közép-európai középosztály-fejlődés sajátosságairól szóló vitákat. A következőkben a „középosztályiság” és politika viszonyáról szóló viták történetéből emelek ki egyes pontokat, amelyek e viszony egy sajátos aspektusára vetnek fényt: az osztályviszonyok, időbeliség és ideológia kapcsolataira.

Középosztály és politika a tőkés viszonyok hosszú távú újratermelésében

A történeti materializmus hagyománya az osztálypozíciókat nem egyszerű alá-fölrendeltségi helyzetként vagy a jövedelemstatistikai eloszlása szerint vizsgálja, hanem úgy, mint a teljes társadalmi berendezkedést átható viszonyrendszer pozícióit. A baloldali elemzések a mainstreamben középosztálynak nevezett pozíciót olyan fogalmakkal írták le, mint a saját tőkét és munkaerőt önálló vállalkozásban kombináló *kispolgár*, az állami intézményekben az ideológiai hegemoniát szolgáló *hagyományos értelmiségi* (Gramsci 1971), vagy a 20. században megsokasodó fehérgalléros alkalmazottak mint *új középosztály* (Mills 1951), *új kispolgárság* (Poulantzas 1979) vagy *professzionális-menedzseri osztály* (Ehrenreich–Ehrenreich [1977] 2020). Éber (2020b, 142–158.) a jelenlegi magyarországi viszonyokra vetítve piaci menedzseri pozíciókban dolgozó *közvetítő* és állami funkciókat ellátó *köztes* pozíciókról beszélt. Ahogy Ehrenreichék elemzése is hangsúlyozza, a középosztálybeli politika megértéséhez meg kell vizsgálnunk, hogy ezek a pozíciók milyen materiális érdekeket és habituális preferenciákat alakítanak ki, mert ezek meg fogják határozni az adott pozíciókból megfogalmazott politikai programok jellegét.

Ugyanakkor annak a problémának, hogy hogyan viszonyul a középosztálybeliség és középosztálybeli politika a kapitalizmushoz mint rendszerfolyamathoz, van egy további dimenziója, amit az adott pillanatban betöltött pozíciókra és azokból megfogalmazott politikákra fókuszáló elemzések kevésbé világitanak meg. Ez egyrészt az osztályviszony időbeliségében áll, másrészt a középosztálybeli politika speciális ideológiai dinamikáiban.

Az osztályviszonyok időbelisége kulcseleme az osztály marxi fogalmának. A „viszony” itt nem pusztán egy adott pillanatban érvényes kapcsolatot jelent, hanem egy időbeli folyamatot, amely során a tőkés

rendszer újratermeli önmagát – egyúttal elmélyítve és folyamatosan átalakítva a saját belső ellentmondásait. A tőke-munka viszony kulcsmomentumával, a munkaerő értékének elsajátításával kapcsolatban e folyamatjellegét így fogalmazta meg Marx:

„Minthogy a termelési folyamat egyszersmind a munkaerő elfogyasztásának folyamata a tőkés által, a munkás terméke nemcsak áruvá alakul át folytonosan, hanem tőkévé is, olyan értékke, amely az értéket teremtő erőt kiszipolyozza, olyan létfenntartási eszközökké, amelyek személyeket vásárolnak, olyan termelési eszközökké, amelyek a termelőt alkalmazzák. Ezért maga a munkás az objektív gazdagságot állandóan mint tőkét, mint számára idegen, rajta uralkodó és őt kizsákmányoló hatalmat termeli, és a tőkés éppoly állandóan termeli a munkaerőt mint szubjektív, saját tárgyiasulási és megvalósulási eszközeitől elválasztott, elvont, pusztán a munkás testében létező gazdagságforrást, egyszerűen a munkást mint bérmunkást. A munkásnak ez az állandó újratermelése, vagyis megőrkítése a tőkés termelés sine qua non-ja [elengedhetetlen feltétele].” (Marx [1867]1955, 529.).

Ha az osztályviszonyok mint rendszerfolyamat felől nézzük, a középosztály kérdése sem csak úgy merül fel, hogy a különböző köztes pozíciókat betöltő szereplők hogyan viszonyulnak az ugyanabban a pillanatban más funkciókat betöltő szereplőkhöz, hanem úgy is, hogy mi a középosztály a rendszer hosszú távú alakulása szempontjából. Ha innen nézve vizsgáljuk, a középosztálynak egy speciális jellemzője ötlük szembe, amiben kiemelt szerepet játszik középosztálybeli szereplők politikai-ideológiai mobilizációja.

A baloldali hagyomány, köztes pozíciójából fakadóan, másodlagosnak tekintette a középosztály politikáját az osztályharc szempontjából – C. Wright Mills megfogalmazásában: „[h]átvédek. Rövid távon a presztízs pánikreakcióit követik, de hosszú távon a hatalom útján fognak járni, mert a hatalom az, ami a presztízst megszabja” (Mills 1951, 353–354.). Bár a professzionális-menedzseri osztályról szóló kiújult viták jellemzően ezt a megközelítést követik (például Frost 2019), hosszú távon vizsgálva a középosztálybeli politikának ugyanez a tulajdonsága fontos szerepet játszik a teljes rendszer dinamikája szempontjából. Silver és Slater (1999) a kapitalizmus nagy történeti ciklusait összehasonlítva arra mutatott rá, hogy az adott ciklusok hegemon szereplőihez képest viszonylagos előnyökben részesülő úgynevezett „junior partnerek” konjunktúra-időszakokban politikai

szövetséget kötnek az elitekkel, így biztosítva a dominált osztályok elnyomását. Válságidőszakokban azonban ugyanezek a junior partnerek csatlódnak korábbi szövetségeikben, az azokat alátámasztó politikai és morális világgépek krízisét élik át, és új politikai projektekbe fognak, amelyek alternatív szövetségek segítségével igyekeznek megőrizni/újraépíteni a korábbi pozícióikat. Eszerint míg konjunktúra-időszakokban a junior szereplők politikája kulcsfontosságú a rendszer hegemóniájának megőrzésében és működtetésében, válságidőszakokban a korábbi hegemonia kimerült struktúráinak lerombolásában és az új felhalmozási struktúrákat létrehozni képes szövetségek felállításában van szerepe.

Nicos Poulantzas (1974) a tőke és fasiszta állam viszonyáról gondolkodva hasonló megállapításokat tett a középosztály politikai szerepéről a tőkés viszonyok hosszú távú újratermelésében. A faszizmus kialakulását – más baloldali gondolkodókhoz hasonlóan – úgy értelmezte, mint a 20. század eleji kapitalista válság olyan kezelését, ami az autoriter állam eszközeivel állította helyre (és szervezte át) a tőkés felhalmozás folyamatait. Poulantzas arra mutatott rá, hogy míg a kispolgárság kulcsfontosságú politikai tényező volt a hatalom megszerzésében, a fasiszta államon belül már elsősorban végrehajtó és ideológiai szerepet kapott, a hatalmat a nagytőke kezében összpontosító fasiszta konszolidáció idején pedig marginalizált szerepbe szorult vissza. Azaz: bár a mozgalmi időszak politikai ábrándjait nem sikerült megvalósítania, azzal a politikai erőfeszítéssel, amit a saját pozícióinak javításáért fektetett be, fontos szerepet játszott a tőkés viszonyok rekonfigurációjában és megőrzésében a válság körülményei között. Ugyanaz a középosztálybeli ambíció, amit a baloldali elemzések sokszor pusztán ideológiai illúzióként könyvelnek el, a tőkés rendszer ciklikus átalakulásában valós rendszerhatással bíró politikai tényezőként viselkedik.

Ezekből a belátásokból több következtetés is adódhat. Az egyik, hogy a középosztály jelentősége a kapitalizmus mint rendszerfolyamat szempontjából nemcsak az osztályviszonyok egy adott pillanatnyi konstellációjában betöltött szerepében áll, hanem abban is, hogy a rendszer ciklikus átalakulásai során politikailag mediálja mind a rendszer által kitermelt ellentmondások elkendőzését, mind azok átalakítását és reintegrációját a felhalmozás újabb modelljeibe. Egy másik következtetés, hogy a középosztálybeli ambíciók közvetlen politikai kifejezései és gazdasági lehorgonyozottságai mellett a hosszú távú stratégiák rugalmasságát is figyelembe kell venni – mint amikor

mondjuk középosztálybeli háztartások a Kelet-Európában is ismerős módon a politikai és gazdasági széljárásnak megfelelően egyensúlyoznak különböző piaci és állami pozíciók között. Egy harmadik lehetséges következtetés, hogy a folyamatosan növekvő középosztálybeli jólét ideológiai projekciója és e várakozások kudarcán felépülő politikai projektek éppolyan objektív tényezői az időben kibomló osztályviszonyoknak, mint az adott pillanatban betöltött gazdasági vagy bürokratikus funkciók.

Tudásmonopólium és középosztálybeli ideológia

A középosztály politikai potenciáljáról szóló baloldali viták régóta hangsúlyozzák ennek kapcsolatát a politikai tudat speciális, középosztályra jellemző formáival. Kelet-Európában ezt a viszonyt Andrew C. Janos (2000), Konrád és Szelényi (1978) és mások (például Stokes 1986) úgy írták le, mint a függő gazdasági fejlődés körülményei által korlátozott középosztályfejlődés problémáját, ahol a nyugati minták által inspirált helyi középosztálybeli ambíciók gyakran politikai eszközökkel igyekeznek a gazdasági fejlődés lehetőségeit pótolni – leginkább az állami funkciókban értékesített tudásmonopóliumok révén. Janos (2000) a régiós középosztályt „politikai vállalkozó osztálynak” nevezte, annak alapján, hogy a nyugati középosztálybeli életmód elérését itt meg-megújuló politikai mobilizációk és ezek alapján elsajátított állami támogatás biztosítja. Ragnar Nurkse (1952) arra mutatott rá, hogy az így létrejött középosztály, bár magára a fejlődés letéteményeseként tekint, valójában a nyugati fogyasztási modellek követésével a nemzeti jövedelem egyenlőtlen átcsoportosítását és annak a nyugati piacokra csatornázását szolgálja – azaz, az egyenlőtlen fejlődés ágenseként működik. Alekszandar Kjoszsev (1999) az „öngyarmatosítás” szóval írta le azt a funkciót, amely révén a kelet-európai középosztály ezen aktorainál összpontosuló modernizációs tudásmonopóliumok a helyi társadalmak alárendelt tőkés penetrációját és korábbi kulturális-társadalmi formáinak felszámolását szolgálták. E hagyomány alapján korábban a kelet-európai középosztályt a féléperifériás *fejlődési illúzió* (Arrighi [1990] 2014) egy speciális társadalmi motorjaként írtam le (Gagyí 2019).

Konrád és Szelényi úgy jellemezte a kelet-európai „politikai vállalkozó osztály” politikai tudatát, mint ami éppen a tudásmonopóliumon alapuló pozíciója miatt képtelen a saját rendszerfeltételeire

rálátni, és ehelyett újabb és újabb társadalomfejlesztési víziók formájában tapasztalja meg a saját helyzetének változásait. A szociológiai önreflexió, írták, képessé teheti a kelet-európai értelmiséget arra, hogy túllépjen a saját érdekei által meghatározott ideológiai vakságán, és képes legyen átmenteni a baloldaliság „immanens” lényegét az állam-szocializmuson túlra.

Ez a fajta igény maradandó eleme volt a baloldali viták nyugati változatainak is, különösen a materializmus módszerét magára az intellektuális elemzésre is alkalmazó hagyományban (például Korsch [1923] 2012; Gramsci 1971; Williams 1983). Ehrenreichék elemzése a professzionális-menedzseri osztály politikájáról ebbe a hagyományba illeszkedik – beleértve azt a javaslatukat, hogy a középosztálybeli baloldalnak „[e]l kell köteleződni mellett, hogy gyökerestől kitepi magából a munkásosztállyal szembeni lenézés és elitizmus mélyre ható, sokszor láthatatlan és finom gyökereit” (Ehrenreich–Ehrenreich [1977] 2021). A középosztály baloldali potenciáljával kapcsolatos újabb viták ma ugyanezt a hagyományt elevenítik fel. Így például Hadas Weiss *Sosem voltunk középosztály* c. könyve úgy érvel, hogy a középosztály 2008 utáni válsága jó pillanat arra, hogy a középosztályban összpontosuló reflexiós képességet arra használjuk, hogy a rendszer ígéreteiből való kortárs kiábrándulást a teljes rendszerkritika irányába fordítsuk (Weiss 2019).

Mindez ígéretesen hangozhat, van azonban egy bökkenő: azok a javaslatok, amik a középosztály reflexiós képességére alapozzák a középosztálybeli politika kiszabadítását annak materiális rendszerfeltételei közül, formájukban a materialista elemzés eszközeit alkalmazzák, ezek alapján azonban egy olyan politikai ugrást feltételeznek, ami a tudat „transzcendens” erejére épül. Ez az elképzelés inkább az idealizmus klasszikus változataihoz áll közel, mint a forradalmi tudatot a proletariátus materiális viszonyaihoz kötő marxista hagyományhoz (például Lukács [1923] 1971). Ez nem jelenti azt, hogy a rendszerből való középosztálybeli kiábrándulás és a kritikai elemzés ne szolgált volna a történelem során valós baloldali politikai tevékenység alapjául; azonban abban a kérdésben, hogy a középosztálybeli kiábrándulás különböző hullámai hogyan kapcsolódhatnak tágabb rendszerellenes mozgalmi koalíciókhoz, materialista szempontból azok a konkrét történeti dinamikák látszanak inkább döntőnek, amelyekben a középosztálybeli politika összekapcsolódik ugyanazon rendszerfolyamatok más pozícióban mobilizálódó szereplőivel.

A második világháború után kiépülő tőkés hegemoniaciklus modernizációs ideológiája a fehérgalléros középosztály megnövekedését egy olyan folyamat jeleként ünnepelte, ami idővel felszámolja mind a helyi, mind a globális osztálykülönbségeket (Rostow 1960). A középosztály fogalmának nyugati baloldali kritikái ezzel az ideológiával szegezték szembe azt a fajta elemzést, ami a helyi, globális viszonylatban kiemelkedően sikeres középosztályfejlődés feltételeit a tőkés osztályviszonyok további polarizációjára vezette vissza. A szocialista blokk hivatalos ideológiái ugyancsak az osztályharc végét hirdették: a sztálini osztályelmélet két osztály (munkásság és parasztság) és egy réteg (az államszocialista modernizációs törekvések nyomán felemelkedő helyi professzionális középosztály) harmonikus kapcsolatáról beszélt (Inkeles 1950). Ezzel az ideológiával szemben születtek meg az úgynevezett újosztály-elmélet kritikái (Djilas 1966; Konrád–Szelényi 1978), amelyek arra figyelmeztettek, hogy a munkaerő továbbra sem rendelkezik a termelés feltételei fölött, miközben a munkáshatalom ideológiájának nevében a bürokrácia gyakorolja a hatalmat. A harmadik világ dekolonizációs erőfeszítései szempontjából ugyancsak kérdésként merült fel, hogy a nemzeti önállóság valószínű önrendelkezést vagy a tőkés gazdaságba való alárendelt betagozódást jelent-e. Amílcar Cabral ([1966] 2020) híres megfogalmazása ezt az ellentétet úgy fejezte ki, hogy a gyarmati felszabadulás után a helyi kispolgárságnak „osztályöngyilkosságot” kell elkövetnie: ahelyett, hogy pozíciókra tesz szert az ország függő tőkés integrációjában, a munkássággal kell szövetkeznie arra, hogy a politikai függetlenséget az antikapitalista átalakulás eszközévé tegye.

A második világháború utáni első évtizedek a fehérgalléros középosztály növekedését hozták mind a monopolkapitalizmus menedzsmentjének nyugati pozícióban, mind (bár kisebb mértékben) a szocialista és nemzeti felszabadító rezsimnek modernizációs struktúráiban. Az ezek alapján kialakult új szakértői réteg sajátos anyagi és tudati formáit írták le a „tudástársadalom” optimista (Bell 1979) és az új középosztály, új kispolgárság stb. kritikai fogalmai nyugaton. A 60-as évek végére a második világháború utáni növekedés lassulása és a középosztálybeli mobilitási pályák ennek megfelelő záródása különösen aktuálissá tette azt a kérdést, hogy az új középosztály materiális-tudati jellemzői milyen politikai preferenciáknak ágyaz meg. Ehrenreichék elemzése azon nyugati baloldali elemzések sorába illeszkedik, amik a

mobilitásában megrekedt új középosztály új mozgalmait azok strukturális háttérével összefüggésben igyekeztek megérteni.

A szocialista és nemzeti felszabadító kormányok felzárkózási kísérletei szempontjából a helyi középosztály-fejlődés megakadása ugyancsak jelentős kérdéssé vált. Wallerstein (1976) a 70-es évek gazdasági válságának globális politikai következményeit latolgatva kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a felzárkózási programok előnyét élvező technokráciáknak. A technokrácia, írta, a gazdasági expanzió elakadásával szembesülve rendszerkritikus erőként léphet fel, ami a felzárkózás (kudarcos) helyi programjai helyett a centrum modelljeihez való csatlakozást és a centrum gazdasági és politikai befolyása előtti nyitást propagálja. Ez a hatás a rezsimek vezetését azzal a politikai dilemmával szembesíti, hogy a helyi munkássággal szövetkezve megtartják politikai hatalmukat és a felzárkózás korábbi programját, vagy a reform és liberalizáció útjára lépnek. E dilemma kifutásának különböző változatait a kelet-európai rendszerváltások történetéből jól ismerjük. A harmadik világban e tendenciáknak való ellentartás extrém formájára példa az értelmiség vidékre küldése Mao Kínájában vagy Kubában (Lovell 2019).

Az új középosztály-fejlődés ellentmondásainak az a pillanata, amit Ehrenreichék vagy Konrád és Szelényi munkái rögzítenek, nem jelentette a folyamat végpontját. Ehrenreichék későbbi munkái (például Ehrenreich 2006, 2020; Ehrenreich–Ehrenreich 2013) is végigkövették, ahogyan a 80-as, 90-es években a neoliberalizáció körülményei között a nyugati középosztálybeli elégedetlenség baloldali kifejezései elhalkulnak, és helyüket a megmaradó, közgazdasági és mérnöki képességeket a neoliberális átalakítás menedzsmentjében hasznosító pozíciókért való verseny veszi át. Ugyanezzel a folyamattal kapcsolatban Boltanski és Chiapello (2005) 1968 szabadságideáljának integrációját elemezte a neoliberális kormányzás és menedzsment kultúrájába. Ehrenreichék narratívájában ez a defenzív, elsősorban gazdasági fronton vívott középosztálybeli versengés 2008 után fordul át immár az amerikai középosztály összeomlását panaszoló új mobilizációs hullámba. 2013-ban az Occupy-mozgalomra reagáló cikkükben Ehrenreichék ismét azt hangsúlyozták, hogy a középosztály problémáinak organikus kifejezése a 2008 utáni mozgalmakban könnyen figyelmen kívül hagyja a munkásság problémáit – nemcsak azt, hogy az amerikai munkásság elnyomódása hamarabb kezdődött, és többek közt a középosztály önátmentésének ideig-óráig teret adó neoliberalizációnak köszönhető, hanem azt is, hogy a középosz-

tálybeli életszínvonal visszakövetelése egy olyan kiindulópontot feltételez, ami a fizikai és szellemi munka szétválasztásán és a munkásság alávetésén alapul.

Ugyanebben az időszakban a Konrád és Szelényi által elképzelt önkritikai fordulat helyett a kelet-európai középosztályok politikai pályája a szocialista reformkövetelésektől a rendszerváltás és piacosítás támogatásáig, majd a rendszerváltás utáni piacosítás struktúráiba való integrációig vezetett. Míg az állampárt uralma elleni küzdelem időszakában a disszidens politika kiemelten foglalkozott a szegénység problémájával – mint a szocialista ideológia fontos cáfolatával –, az 1989 utáni piacosítás struktúráiba integrálódó rendszerváltó értelmiség és technokrácia túlnyomórészt szakított korábbi szociális elköteleződésével (Szalai 1994; Ost 2005). A 2008 után megerősödő politikai mobilizációk Kelet-Európában is a középosztálybeli politika új fázisát jelezték. Itt a megszorításokkal szembeni tiltakozás a rendszerváltás ígéreteinek számonkérésével és az utolérő fejlődés új programjaival kapcsolódott össze, a mobilizációk baloldali szegmensei pedig a kelet-európai középosztálybeli baloldali politika újabb fázisát hozták el (Gagyi 2019).

Mindeközben a második világháború utáni hegemoniaciklus válságkorszakában végbemenő úgynevezett globális multiporalizáció a Globális Dél feltörekvő gazdaságaiban a középosztály-fejlődés egy új hullámát hozta. Míg az így kialakuló középosztályok a fejlődési lehetőségek új letéteményeseként kerülnek egyre inkább a sajtó és a piaci szereplők figyelmének középpontjába (például Kharas 2017), a középosztály-fejlődés strukturális akadályai, a középosztálybeli pozíciók megszerzéséért és megtartásáért vívott elkeseredett verseny, és e verseny kirekesztő és elnyomó politikái, itt is erős feszültségeket generálnak. A középosztályosodás fejlődési ambíciója, és az ezzel járó önkizsákmányolás, szorongás, versengés és társadalmi kirekesztés közti feszültség kapcsán az új középosztályok stratégiáit többen a jelenlegi globális átalakulás fontos politikai tényezőként írták le, kiemelve, hogy a középosztályok politikai ingadozása a jelenlegi válság politikálódásának irányát is meghatározhatja (Biekart–Fowler 2016; Ozarow 2019).

A 2008 utáni globális tünteteshullámokat sokan úgy értelmezték, mint a középosztály globális lázadását a neoliberalizáció és finanszírozás által polarizált gazdasági rendszer ellen – nagyon hasonló módon ahhoz, ahogy Silver és Slater a junior partnerek válságciklusokban jelentkező politikáját jellemezték (például Fukuyama

2013). A demokratikusabb politikai és gazdasági rend iránti követelések valóban közös pontját adták sok tüntetésnek – így például az Occupy 1% vs. 99% szlogenjét más régiók tüntetői is felhasználták. A középosztály-fejlődés anyagi feltételeit tekintve azonban e közös szlogenek eltérő, sőt gyakran egymásnak ellentmondó érdekeket fednek. Az új mozgalmak baloldali szegmense felől nézve ez a probléma nemcsak úgy merült fel, hogy ki tudja magához ragadni egy egyre inkább polarizálódó rendszer középosztálybeli funkcióit, hanem úgy is, hogy a középosztálybeli elégedetlenség energiáját hogyan lehet egy olyan politika irányába fordítani, ami nem csak középosztálybeli érdekekért küzd. Innen nézve az új baloldali politika azzal a klasszikus dilemmával szembesül, amit Barbara Ehrenreich (2020) abban a kérdésben foglalt össze, hogy mit nyerhet a középosztály az egyenlőségtől.

Középosztály, egyenlőség és klímaválság

A jelenlegi helyzetben, amikor a második világháború utáni hegemóniaciklus válságához a klímaválság tömeges kipusztulással fenyegető veszélye is társul, az a fajta középosztálybeli politika, ami a középosztályosodás lehetőségének kiterjesztésével igyekszik az egyenlőség ügyét előremozdítani, még inkább a szűkülő lehetőségek között vívott elkeseredett verseny és az ennek megfelelő elnyomó koalíciók irányát vetíti elő. A másik út a középosztálybeli érdekektől való elszakadás és a munkássággal kötött rendszerellenes koalíciók útja lenne. Ez az út, amelyre sem a baloldali politika fent idézett elméletei, sem a középosztálybeli politika fenti példái nem nyújtottak mindeddig végleges megoldást.

Ebben a kontextusban segítheti a tájékozódást, ha a középosztálybeli politika kérdéséhez nem az önreflexió ideológiai tétjei felől, hanem a politikai praxis szempontjából közelítünk. Innen nézve ahhoz az általános ajánláshoz képest, hogy a középosztály a munkásság által kontrollált szervezeti formákba belépve szabaduljon meg a saját kontrolligényének torzító hatásától, inkább az lesz érdekes, hogy hogyan valósítják meg ezt a célt valós mozgalmak – például hogyan termeli ki és kontrollálja a saját maga számára szükséges szakértői tudást a brazil földnélküliek mozgalma (lásd például Kane 2000). Ahelyett a morális-politikai javaslat helyett, hogy a szakértői középosztály „gyökerestül tépje ki” magából a tudás monopolizációjának

igényét, több figyelem juthat azokra a példákra, amelyek során adott mobilizációs hullámokban radikalizálódó középosztálybeli szereplők valós oszttálykoalíciókban végzett hosszú távú munkával valósították meg a tudásátadás különböző konkrét formáit. Ez utóbbiakra az Ehrenreichék felvetéseire is rezonáló példa azoké aktivista biográfiáké, amelyek a nyugati újbaloldali radikalizáció 70-es évekbeli momentumát megelőző és azt követő időszakokon átívelve építettek kontinuitást a középosztálybeli mobilizációs hullámok, a baloldali politikai különböző nemzetközi felívelései és az ezekhez képest kevésbé látványos szervezői munka között (például Waterman 2014). Arra a kérdésre nézve, hogy a proletarizációtól való középosztálybeli félelem által bemozgatott politikai energiákat hogyan lehet alternatív materiális szerveződés építésére használni, a szövetkezetiiség történeti hullámai nyújtanak érdekes példát. Míg a középosztálybeli ideológiák szintjén e hullámzás az odafordulás és elfordulás váltakozásának felel meg (lásd például Laville 2010), a gazdasági és politikai szervezés szintjein legalább ugyanolyan fontosnak tűnnek azok a gyakorlatok, amelyek e hullámokon átívelő, folyamatos építkezés során őrzik meg és készítik elő azt a kapacitást, ami adott pillanatokban a politikai cselekvést is megalapozza (például Zibechi 2010; Kuruvilla 2019). Arra a kérdésre nézve, hogy a középosztálybeli politika hogyan épül be a kapitalista fejlődés ellentmondásainak dinamikáiba, a helyes önnreflexió kérdése helyett inkább a kollektív szerveződés formái kerülnek előtérbe, amelyek tájékozódásukban és cselekvésükben alkalmazzák és tovább alakítják az adott elemzésben foglaltakat.

Hivatkozott irodalom

- Arrighi, Giovanni. A fejlődés illúziója. A félperiféria koncepciójának megújítása. *Eszmélet*, 103. sz. (2014. ősz), 159–192.
- Bell, Daniel: The new class. A muddled concept. *Society*, 16. (1979), 2. 15–23.
- Boltanski, Luc – Chiapello, Eve: The new spirit of capitalism. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 18. (2005), 3. 161–188.
- Bourdieu, Pierre: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1984.
- Cabral, Amílcar: Az elmélet fegyvere. Beszéd Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek első Trikontinentális Szolidaritási Értekezletén. Havanna, 1966. január 6. *Eszmélet*, 127–128. (2020. tél), 161–181. Angolul: <https://www.marxists.org/subject/africa/cabral/1966/weapon-theory.htm>
- Djilas, Milovan: *The new class. An Analysis of the Communist System*. Unwin Books, 1966.

- Éber Márk (2020a): Hogyan értelmezzük a tőkésék és a bémunkások között elhelyezkedők osztályhelyezeteit? Barbara és John Ehrenreich koncepciója a professzionális-menedzseri osztályról. *Eszmélet*, 127–128. sz. (2020. tél), 234–248.
- Éber Márk: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág, 2020b.
- Ehrenreich, Barbara: *Bait and switch. The (futile) pursuit of the American dream*. New York, Metropolitan Books, 2006.
- Ehrenreich, Barbara: *Fear of falling. The inner life of the middle class*. London, Hachette UK, 2020.
- Ehrenreich, Barbara – Ehrenreich, John: A professzionális-menedzseri osztály. *Eszmélet*, 127–128. sz. (2020. tél), 249–264.
- Ehrenreich, Barbara – Ehrenreich, John: *Death of a Yuppie Dream*. New York, Rosa Luxemburg Stiftung, 2013.
- Fowler, Alan – Biekart, Kees: Navigating polycentric governance from a citizen's perspective. The rising new middle classes respond. *The European Journal of Development Research*, 28. (2016), 4. 705–721.
- Frost, Amber: *The Characterless Opportunism of the Managerial Class*. 2019. Online: <https://americanaffairsjournal.org/2019/11/the-characterless-opportunism-of-the-managerial-class/>
- Fukuyama, Francis (2013). The middle-class revolution. *Wall Street Journal*, 2013. június 28. Online: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323873904578571472700348086>
- Gagyí Ágnes: *A válság politikái. Új kelet-közép-európai mozgalmak globális perspektívában*. Budapest, Napvilág, 2019.
- Gramsci, Antonio: The Intellectuals. In Hoare, Quintin – Smith, Geoffrey Nowell (szerk.) *Selections from the Prison Notebooks*. New York, International Publishers, 1971. 3–43.
- Inkeles, Alex: Social stratification and mobility in the Soviet Union: 1940–1950. *American Sociological Review*, 15. (1950), 4. 465–479.
- Janos, Andrew C.: *East Central Europe in the modern world. The politics of the borderlands from pre-to postcommunism*. Redwood City, California, Stanford University Press, 2000.
- Kane, Liam: Popular education and the Landless People's Movement in Brazil (MST). *Studies in the Education of Adults*, 32. (2000), 1. 36–50.
- Kharas, Homi: The unprecedented expansion of the global middle class. *Brookings*, 2017. február 28. Online: <https://www.brookings.edu/research/the-unprecedented-expansion-of-the-global-middle-class-2/>
- Kjosszev, Alekszandar: Notes on Self-Colonizing Cultures. In Pejic, Bojana – Elliott, David (szerk.): *Art and Culture in PostCommunist Europe*. Stockholm, Moderna Museet, 1999. 114–118.
- Konrád György – Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Bern, Gondolat, 1978.
- Korsch, Karl: *Marxism and philosophy*. London, Verso Trade, [1923] 2012.
- Kuruvilla, B.: Kerala's web of cooperatives: Advancing the solidarity economy. In Kishimoto, Satoko – Steinfort, Lavina (szerk.): *Public finance for the future we want*. Amsterdam, TNI, 2019. 78–91.
- Laville, Jean-Louis: The solidarity economy. An international movement. *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 2. (2010), 2. Online: <https://doi.org/10.4000/rccsar.202>

- Liu, Catherine: *Virtue Hoarders. The Case against the Professional Managerial Class*. Minneapolis, Minnesota, University of Minnesota Press, 2021.
- Lovell, Julia: *Maoism. A global history*. New York, Random House, 2019.
- Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető, [1923]1971.
- Marx, Karl: *A tőke I*. Budapest, Szikra, [1867]1955.
- Mills, C. Wright: *White collar. The American middle classes*. Oxford, Oxford University Press, 1951.
- Nurkse, Rangar: Some international aspects of the problem of economic development. *The American Economic Review*, 42. (1952), 2. 571–583.
- Ost, David: *The defeat of solidarity. Anger and politics in postcommunist Europe*. Ithaca – New York, Cornell University Press, 2005.
- Ozarow, Daniel: *The mobilization and demobilization of middle-class revolt. Comparative insights from Argentina*. London, Routledge, 2019.
- Poulantzas, Nicos: *Fascism and dictatorship. The Third International and the problem of fascism*. New York, New Left Books, 1974.
- Poulantzas, Nicos: The new petty bourgeoisie. *Insurgent Sociologist*, 9. (1979), 1. 56–60.
- Rostow, W. Walt: *The stages of growth. A non-communist manifesto*. Cambridge, Cambridge University Press, 1960.
- Sale, Kirkpatrick: *SDS. The Rise and Development of the Students for a Democratic Societys*. New York, Random House, 1973.
- Sattler, Scipio: How Warren and the professional class left undermined Sanders. *Collide*, 2020. július 13. Online: <https://www.collidemag.com/post/how-warren-and-professional-class-left-undermined-sanders-2020>
- Silver, Beverly J. – Slater, Eric: The social origins of world hegemonies. In Arrighi, Giovanni – Silver, Beverly J. (szerk.): *Chaos and governance in the modern world system*. Minneapolis, Minnesota, University of Minnesota Press, 1999. 151–216.
- Stokes, Gale: The social origins of East European politics. *East European Politics and Societies*, 1. (1986), 1. 30–74.
- Szalai Erzsébet: *Útelágazás: hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest, Pesti Szalon, 1994.
- Szelényi Iván – King, Lawrence P.: *Theories of the new class. Intellectuals and power*. Minneapolis, Minnesota, University of Minnesota Press, 2004.
- Wallerstein, Immanuel: Semi-peripheral countries and the contemporary world crisis. *Theory and Society*, 3. (1976), 4. 461–483.
- Waterman, Peter: *From Cold War communism to the global emancipatory movement. Itinerary of a long-distance internationalist*. Helsinki, Into, 2014. Online: https://democraciaglobal.org/wp-content/uploads/Waterman_Autobio-35.pdf
- Weiss, Hadas: *We Have Never Been Middle Class*. London, Verso, 2019.
- Williams, Raymond: *Culture and society, 1780–1950*. Berkeley, Columbia, Columbia University Press, 1983.
- Winant, Gabriel: Professional-managerial chasm. *N+1*, 2019. október 10. Online: <https://nplusonemag.com/online-only/online-only/professional-managerial-chasm/>
- Zibechi, Raúl: *Dispersing power. Social movements as anti-state forces*. New York, AK Press, 2010.